

УДК: 811.161.2'373.7'38:821.161.2-3.09

Т. В. Здіховська, Н. В. Горбач,*Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк*

ВИГУКОВІ ФРАЗЕОЛОГІЗМИ З ЕМОЦІЙНО-ОЦІННИМ ЗНАЧЕННЯМ У ПРОЗІ Б. ЛЕПКОГО ТА У. САМЧУКА: СЕМАНТИЧНИЙ І ФУНКЦІЙНО- СТИЛІСТИЧНИЙ АСПЕКТИ

У статті розглянуто вигуківі фразеологізми з емоційно-оцінним значенням, які виокремлено у прозових творах Богдана Лепкого та Уласа Самчука. Досліджено їхні емоційні відтінки, з'ясовано функційні та стилістичні особливості стійких сполук у художніх творах.

Ключові слова: вигуківі фразеологізми, стійкі сполуки, художній твір, лексичне значення, емоційні відтінки.

МЕЖДОМЕТНЫЕ ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ С ЭМОЦИОНАЛЬНО-ОЦЕНОЧНЫМ ЗНАЧЕНИЕМ В ПРОЗЕ Б. ЛЕПКОГО И У. САМЧУКА: СЕМАНТИЧЕСКИЙ И ФУНКЦИОНАЛЬНО-СТИЛИ- СТИЧЕСКИЙ АСПЕКТЫ

В статье рассмотрены междометные фразеологизмы с эмоционально-оценочным значением, которые выделены из прозаических произведений Богдана Лепкого и Уласа Самчука. Исследовано их эмоциональные оттенки, выяснено функциональные и стилистические особенности устойчивых соединений в художественных произведениях.

Ключевые слова: междометные фразеологизмы, устойчивые соединения, художественное произведение, лексическое значение, эмоциональные оттенки.

EXCLAMATION PHRASEOLOGISMS WITH EMOTIONAL AND EVALUATIVE VALUE IN PROSE OF B. LEPKYY AND U. SAMCHUK: SEMANTIC, STYLISTIC AND FUNCTIONAL ASPECTS

In this article the author examines exclamation phraseologisms with emotional and evaluative value, which were singled out of the prose of Bogdan Lepky and Ulas Samchuk. It was examined its emotional nuances, was founded functional and stylistic features of stable compounds in work of art.

In the works of B. Lepky we mostly find phraseologisms with the semantics of dissatisfaction assurances, warnings, and excitement; in the works of U. Samchuk we mostly find phraseologisms which describe the emotions of anger, irritation and resentment.

Key words: exclamation phraseologisms, stable compounds, work of art, lexical meaning, emotional nuances.

Постановка наукової проблеми та її значення. Фразеологія української мови – надзвичайно різноманітна, багатогранна, невичерпна, адже з покоління в покоління передаються та залишаються нам різноманітні приклади фразеологічних одиниць (далі – ФО), що відображають історичні, суспільні обставини давноминулих подій. Фразеологізми не стільки описують навколишній світ, скільки інтерпретують його, передають суб'єктивне ставлення носія мови до дійсності, переважно емоційне.

У порівнянні зі словом ФО наділена більшою змістовністю. Своєрідність фразеологічного значення, на відміну від лексичного значення, виявлена, на думку М. Ф. Алефіренка, у вторинному відтворенні мовної картини світу, збагаченому досвідом інтелектуально-емоційного освоєння носіями мови відповідних об'єктів позамовної дійсності. Тобто лексичне та фразеологічне значення, будучи співвідносними семантичними категоріями, відрізняються ступенем мовної абстракції [1, с. 117].

У фразеології особливо потужним комунікативним чинником спрямування до адресата відзначаються вигуківі фразеологізми (далі – ВФ), оскільки саме вони характеризуються культурно-національною специфікою; містять готові, відтворювані формули спілкування для певного етносу; мають тісний зв'язок з іншими етнокодами українського народу; міцно пов'язують покоління українців між собою в просторі й часі.

Для ВФ характерні такі ознаки, як: відсутність лексичного значення окремих компонентів, тісна спаяність структури, нарізнооформленість компонентів, постійна відтворюваність словесної формули, зрозумілий зміст усього висловлювання, наявність певного темпу та інтонації, динамізм та експресивність висловлювання [2, с. 153].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Щодо розуміння статусу та стилетворчих можливостей ВФ немає однозначного трактування. Зокрема В. А. Чабаненко зауважив, що вигуківі фразеологізми в текстах художніх творів є засобами інтенсифікації «емотивної виразності», тобто виконують емоцій-

но-експресивну та емоційно-оцінну функції [9, с. 61]. Н. Д. Бабич, В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк, М. Т. Демський, Г. Т. Кузь, В. А. Чабаненко обстоюють статус цих фразем у фразеології.

До вивчення ВФ безпосередньо чи опосередковано зверталися українські та зарубіжні мовознавці (В. Д. Ужченко, А. О. Івченко, Ю. Ф. Прадід, Л. І. Мацько, Л. В. Куценко, Г. Т. Кузь та інші), розробили різноманітні класифікації цих ФО – семантичну, структурну, функційну, проте ВФ у художніх творах залишилися поза увагою дослідників.

Мета статті – проаналізувати ВФ у прозових творах Б. Лепкого та У. Самчука.

Завдання: з'ясувати, яких саме емоційно-оцінних значень набувають ВФ у прозі Б. Лепкого та У. Самчука, виявити характерні особливості використання названих стійких сполук у мові художніх творів кожного з авторів.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування одержаних результатів дослідження. Вивчення фразеології в мові художніх творів певного автора допомагає пізнати мовну особистість письменника. За допомогою ФО можна створити образ, передати позитивні та викрити негативні риси, дати портретну та морально-психологічну характеристики персонажів, увиразнити мову героїв твору та автора, відтворити пейзаж, історичну добу тощо. Фразеологізми впливають на почуття, емоції читача та слухача, викликають симпатію чи антипатію до сказаного.

Фактичний матеріал засвідчує, що в контексті художніх творів У. Самчука та Б. Лепкого на особливу увагу заслуговують вигуківі ФО. Вони становлять собою сталі формули розмовно-побутового вжитку. Авторі використали стійкі сполуки названого типу в прямій мові персонажів, у діалогах для яскравішого відтворення розмовного мовлення.

Звернімо увагу на ВФ у творах Богдана Лепкого. На нашу думку, в окрему групу варто виділити вислови, вжиті для вираження глибокого невдоволення ким-, чим-небудь, несхвалення чогось, обурення, досади, фраземи-лайки, наприклад: «*Також гадки! Пек та цур йому! Може, той самий, що його мастями з яцірок мастить, до мене з такими гадками підступає...*» [3, с. 40]; «*Бодай би йому чорт лобатий приснився!*» – побажав гостеві сотник [3, с. 254]; «*Гадаєш, що я пішла би за отього ведмедя? А дзуськи йому!*» [3, с. 246]; «*... генерального судді на решето у його власній хаті брати не посмів, хрін його дядькові у вибиті зуби та й кришка. Але ж бо й добре вдав...*» [3, с. 108]; «*І коли Олеся, вертаючи з маминої могили, зустріла їх і хотіла милостинею обдарувати, вони, трясця би їх напала, закинули на неї плахту, пірвали на плечі й занесли в очерет*» [3, с. 281]; «*Бодай би вас перша куля не минула за мою кривду і сором, бодай би ви подошли*» [4, с. 264]; «*Бог його побив би!... Коли йому швед не дасть ради, то ніхто йому нічого не зробить, проковтне нас з чобітьми*» [4, с. 225].

Виокремлено також вигуківі ФО, які виражають хвилювання, заклопотаність, страх, відчай, досаду, здивування: «*Ох, лишенько, який же він смішний*» [3, с. 245].

Надію, сподівання передають такі ВФ: «*Христос казав допомагати ближньому в потребі. Не одно-му я вже поміг, дасть Бог, що і вам станемо в пригоді*» [3, с. 234].

Уживає Б. Лепкий у мові персонажів стійкі сполуки, які виражають застереження, побоювання: «*І завірюха надворі, що Крий Боже! Ніхто тут не пройде*» [3, с. 233]; «*... але що то по других полках буває, нехай Бог криє! Таж там по два-три золоті з душі деруть*» [3, с. 249-250]; «*Зараз підуть толки, про дуків-гетьманців і про козаків-нетягів, голоколінників, нацькують брата на брата і заведеться таке, що крий Господи!*» [3, с. 139].

У прозі Б. Лепкого в мові персонажів є ВФ, які виражають запевнення, запрягання в правдивості висловленого, наприклад: «*Йй-Богу, не дурю, титусю. Глянь, яка кругом краса*» [5, с. 44]; «*Йй-Богу, вже мені того всього забагато*» [5, с. 9]; «*... Але вважай, Іване Степановичу, бо якщо прогрішишся проти моїх товариських інструкцій, то, йй же Богу, доведеться тобі осушити «кубок Більшого Орла»*» [3, с. 24]; «*Нехай мені Господь відніме мову, нехай мені усхне в роті язик, коли я зайве слово скажу*» [5, с. 93]; «*Мене? – і Апостол зжахнувся. – Хай мене грім ясний уб'є, коли я туди свої пальці суну!*» [5, с. 111].

У творах У. Самчука теж мають місце вигуківі ФО з цим лексичним значенням: «*Бий мене Бог, коли я хоч раз на своєму життю пустив одну сльозу, але тоді не видержав!*» [8, с. 70]; «*Хай мене Бог скарає, коли вам хтось дасть по дві копійки. Де видно, щоб у цю пору хтось платив за яйце дві копійки?*» [6, с. 174]; «*Хай грім уб'є мене, коли забуду*» [8, с. 20]. Або ж для заперечення чогось: «*Ага, вборониш... Чорта два вборониш!...*» [8, с. 105]. Емоційно насичена мова жидівки, фразеологізми роблять її висловлювання природними, живими: «*Ну, чому не купиш? Що значить, не купиш? Бодай мені стільки літ жити, скільки я вже купила, щоб я мала стільки грошів, скільки я вже купила яєць. Стійте! По чому хочете? Ну, чого ви, хазяйка, так поспішаєте, хай мені руки відлетять, якщо ви там далі продасте краще!*» [6, с. 174]. Письменник за допомогою виділених вигуківих ФО відтворив сцену купівлі-продажу товару на ринку.

Фразеологізми, що функціують на позначення різних емоцій, у творах Богдана Лепкого використано як у мові автора («*Хтось зрадив чи самі вони харцизи догупалися, що хтось у криниці сидить, добули – Боже ти мій, чого не робили з ним!*» [3, с. 193]), так і в мові персонажів («*Боже ж ти мій! А я в шушуні!*» – крикнула й зірвалась з місця» [3, с. 241]; «*Боже ти мій!* – кричав суддя, підскакуючи на подушках за кожним разом, як колеса перевалювалися через грубе коріння... – *Боже ти мій! Як я колись любив*

лови! А нині? Коли б не гетьманська гостина, найрадніше сидів би в хаті» [3, с. 110]). Найчастіше автор використовує емоційний викрик зі стрижневим словом *Боже*.

Улас Самчук вводить у художні тексти, крім зазначених фразеологізмів («**Боже мій!** – думає *Кімі*. – Він навіть не попросився зо мною. Куди ж тепер?..» [7, с. 251]; «*I за що, Боже мій, має дістатися? Це дивує Володька настільки, що він взагалі перестає розказувати*» [6, с. 39]; «*Але ж, Боже мій! Сваркою та плачами не поможемо*» [6, с. 128]), ще й вигуки з повторами, чого не простежено в прозових творах Богдана Лепкого: «*Кімі! Боже мій. Боже мій! Що ти думаєш?*» [7, с. 191]. Подібна ФО може виражати також хвилювання, заклопотаність: «**Боже мій!** – жахається дівчина. – Ви голодні!» [7, с. 120].

Для українського народу характерні вигукові стійкі сполуки на позначення етикетних формул, функційна природа яких зумовлена потребою регламентувати різноманітні ситуації людського спілкування. Саме такі ФО вжито в художніх творах Б. Лепкого: «**Дай тобі Боже, Мотре, щоб дожила**» [3, с. 168];

– **Здорові були, Олександра Тимофіївна!** – промовив, усміхаючись солодко.

– **Доброго вам здоров'я, Кириле Івановичу!** [3, с. 242].

Жителі містечка Жовкви проводжали козаків:

– **Бувайте здорові! Не поминайте злом!**

– **Ідьте здорові, най вас Бог провадить!** [5, с. 32].

У прозі Уласа Самчука теж є фразеологізми на позначення етикетних формул, вони функціують у мові персонажів під час спілкування. Проте У. Самчук, на відміну від Б. Лепкого, здебільшого використав діалектні форми відповідних одиниць:

– **Помайбі, дядьку Матвію!**

– **Дай-бо здоров'я!** [6, с. 22];

– **О, диви! I Лебедчук! Дай Бо здоров'я!..**

– **Дядько Матвій! Здорові були!..**

– **Кум! Помай біз!..** [6, с. 75].

Поряд із діалектними письменник уживав також і загальнонародні форми стійких сполук на позначення етикетних формул, наприклад:

– **Щасливої, Матвію, дороги!**

– **Спасибі!**

– **Дай Боже і на новому місці зажити!**

– **Дай Боже, дай Боже! I ви здорові зіставитесь! Не згадуйте лихом! Якщо зробив недобре – простіть!**

– **А, хай Бог боронить, Матвію!** [6, с. 201-202].

Богдан Лепкий ужив ФО зі значенням «можеш іти»: «**З Богом ідуть!**» [4, с. 257]. В Уласа Самчука з такою ж семантикою використано доповнений вигуковий фразеологізм: «*Або сиди дома, або йди собі до тієї красуні назавжди! З Богом, Парасю...*» [8, с. 50]. Емоційно-оцінний характер антропонімів постає через форму імені, яка передає фамільярність. ФО зі словами-антропонімами становлять особливий колоритний шар національної фразеологічної системи.

У прозі У. Самчука вигукові стійкі сполуки емоційніші, оскільки передають повсякденне спілкування селян між собою, побутові негаразди, сімейні стосунки тощо. Найбільшу групу в його творах становлять вигукові ФО, що виражають емоції гніву, роздратування, обурення: «**Щоб вас Бог побив!.. Злодії, гарештантюги, грабіжники...**» [8, с. 106]; «**Тьху! Бий тебе сила Божа! Прийдеться віддати корову...**» [8, с. 105]; «*А я піду на сходку. Чогось знов десятник загадував. Знов якась контрибуція, грім би їх побив...*» [8, с. 104]; «*А хіба вони вже знають Бога? [...] Для них всьо як єсть природа. А хто то, різун його мамі, створив природу?*» [8, с. 104]; «**Почекай, кольки тобі в ребра! Наїсися. Нам спішити нічого**» [8, с. 119]; «**Який йому дурень піде сповняти обов'язок, в'язало б його до банти. Цар як хотів брати, не просив, а брав**» [8, с. 101]; «**Метушня на горі не втихає. Час тягнеться без міри, нудно й довго... Що там, чорт би їх забрав, діється?**» [7, с. 143]; «**Що ж ви, ідять вас мухи, пишете, що «не жилаєте» війну вести, а засипаєте нам отих легенів!**» [7, с. 217]; «**На, маєш. Бий його сто грмів! Тепер можемо мати халену!**» [7, с. 165]; «**Тьху, бодай тебе нечиста мати взяла**» [6, с. 30].

Аналізована джерельна база дає змогу виділити фразеологізми, для вираження небажання терпіти чийось присутність: «**Геть до чортової матері! Як дам тобі документи, то перекинешся догори ногами**» [7, с. 133].

У мові персонажів наявні ФО, що вказують на щось неймовірне, невідомо що: «**От би тверду власть завели, а то чорт знає що**» [8, с. 99]; «**А чорти його знають. От п'яний меле**» [8, с. 103];

– **Агій, Зусько! Що там сталося? Ади стріляють, чи що?**

– **А Господь їх святий знають. Кажуть, москалі знов йдуть, – підтираючи запаскою носа, каже Зуська** [7, с. 78].

Вигуковим фразеологізмам у граматичному плані властива сталість та незмінність форми, а їхньою семантичною особливістю є відсутність номінативної функції. Вони багаті емоційними відтінками, мають розмовний характер й увиразнюють зміст художнього твору. Вигукові ФО інформують читача про мотиви поведінки персонажів, їхню реакцію на навколишній світ, емоційно-чуттєвий стан тощо.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. У творах Б. Лепкого значну за кількістю групу становлять ВФ з семантикою незадоволення, запевнення, застереження, хвилювання, ФО на позначення різних емоцій, етикетні формули. У прозі У. Самчука вигуківі ФО емоційніші, оскільки передають щоденне спілкування селян, сімейні стосунки. У художніх творах цього письменника домінантною є група вигуківих стійких сполук на позначення емоцій гніву, роздратування та обурення. Отже, фразеологія художнього твору є одним із чинників формування ідіостилію письменника, що є перспективою для подальшого дослідження.

Література:

1. Алефіренко М. Ф. Теоретичні питання фразеології / М. Ф. Алефіренко. – Х. : Вища школа, 1987. – 133, [2] СТОРІНКИ.
2. Добролюбова Г. Вигуківі фразеологізми як відображення світобачення та етносвідомості українця (на матеріалі діалектної фразеології Середнього Полісся) / Г. Добролюбова // Волинь-Житомирщина : Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. – 2015. – Випуск 26. – С. 152–158.
3. Лепкий Б. Вибрані твори : у 2 т. Т. 1. / Богдан Лепкий. – Тернопіль : Збруч, 2004. – 350 с.
4. Лепкий Б. Мазепа : у 3 кн. Кн. 1 : Не вбивай. Батурин : [іст. повісті] / Богдан Лепкий. – Дрогобич : Відродження, 2004. – 568 с.
5. Лепкий Б. Не вбивай. Батурин : [іст. повісті] / Богдан Лепкий. – К. : Дніпро, 1992. – 535 с.
6. Самчук У. Волинь : [роман] : у 2 т. Т. 1. / Улас Самчук. – К. : Дніпро, 1993. – 574 с.
7. Самчук У. Гори говорять : [роман] / Улас Самчук. – Ужгород : Карпати, 1996. – 271 с.
8. Самчук У. Марія. Куди тече та річка / Улас Самчук. – К. : Наук. думка, 2001. – 416 с.
9. Чабаненко В. А. Стилiстичне увиразнення фразеологізмiв / В. А. Чабаненко // Укр. мова та лiт. в шк. – 1981. – № 9. – С. 60–62.